

MEGÉRKEZÉS AZ OTTHONTALANSÁGBA

V É G E L L Á S Z L Ó

1956-ban, tizenöt évesen tettem be a lábam először Újvidékre. Apámmal érkezünk meg kerékpárral, a Futaki utcai Papp Pál nevű magyar nyelvű főgimnáziumba szándékoztam beiratkozni. Talán éppen a kerékpár miatt kerültem Újvidékre, mivel a szüleim azzal számoltak, hogy szombatonként hazakarikázok majd, s nem kell fizetni a drága autóbuszjegyet. Plebejusi ivadékként így érkeztem, ismerem el a körülöttem harciasan pihenő hazug polgári világnak, amelyben azok a nacionalista selyemfiúk, akik nem akarják nyíltan beszennyezni a kezüket, polgári púderral leplezik balkáni nacionalizmusukat, s újabban úton-útfélen urazzák egymást.

Apám azt hitte, minden nehézség nélkül tájékozódik Újvidéken, hiszen a két világháború között fuvarosként részt vett a Báni palota építésében, de 1945 után nem tette be a lábát, útja inkább a járási székhelyre, Beccsére, majd később Verbászra vitte, ahova áthelyezték a járási székhelyet. Senki sem mondta ki, de mindenki tudta miért: azok a kétnyelvűségi feltételek, amelyek Beccsén még adottak voltak, Verbászon ellehetetlenültek.

A Temerini utca kezdetén azonban kiderült, hogy bizony nehezen fogjuk megtalálni a Papp Pál Főgimnáziumot. Időnként leszálltunk a kerékpárról, a járókelőket faggattuk, néhányan jóindulatúan találgattak, azt tanácsolták, menjünk a városközpont felé, mások azonban minden kertelés nélkül kijelentették, hogy fogalmuk sincs erről a gimnáziumról.

Hol az egyik irányba indultunk, hol a másikba, végül is eltévedtünk. Apám olyan volt, mintha leforrázták volna, zavarában arról beszélt, hogy minden város ilyen, nagyon gyorsan fejlődik, érthető tehát, hogy ő egy egészen más-milyen Újvidékre emlékezik. A tekintélye veszélyben forgott, olyan magatehetetlen volt, mint egy gyerek, pontosan olyan, mint én. A Temerini utcán

döbbsentem rá először, hogy egyenrangúak vagyunk. Hosszú tévelygés után valahogy mégis eljutottunk a Njegosz utcáig, amikor nagy csődületet vettünk észre.

Az emberek álltak, és egy plakátot bámultak. A plakátra horogkereszt volt rajzolva, ettől úgy megijedtem, hogy majdnem leszédültem a kerékpárról. Ilyesmit csak a szenttamási moziban láttam! Apám néhány száz métert hajtott előre, aztán idegesen fékezett, rövid ideig töprengett magában, majd visszafordult a tömeg irányába. Hiába intett, hogy ne menjek utána, de nem fogadtam szót, kíváncsian követtem, s egy rendőrtől megtudtuk, hogy filmet forgatnak.

Ez az élmény követett még hosszú ideig, úgy éreztem magam, a városban, mintha váratlan fordulatokkal teli filmbe léptem volna be, amelyben folytonosan valamiféle veszély környékez meg. Mindig az az érzés kapott el, hogy a képek túl gyorsan peregnek, és nem ismertem ki magam abban a történetben, amelyet elmondanak. A történet azonban mégis leírhatatlanul érdekfeszítőnek bizonyult, s semmiképpen sem vonhattam ki magam a hatása alól. Minduntalan kiderült, hogy újra meg újra kell tanulnom mindent, újonnan szerzett tapasztalataim nem voltak összhangban gyermekkorom élményeivel, tehát fel kellett ismernem a személyes tapasztalatok viszonylagosságát, azt, hogy azok távolról sem érnek annyit, mint ahogy azt akkor is, és később is, belém akarták sulykolni. Tapasztalataim, tudásom, fogalomtáram ilyesforma összeomlását többször is át kellett élnem.

Az első összeomlást mindenképpen a városi világba való belépés jelentette. Rádöbbsentem, hogy az ifjúkor világa radikálisan más, mint a gyerekkoré, az utóbbi elsüllyed, mint a néhai legendáris földrészek vagy városok. A kettő között nincs semmiféle folyamatosság. Minderre azonban nem gondoltam akkor, amikor kerékpárunkat magunk mellett tolvaj gyalogosan folytattuk az utunkat, s a Njegosz utca végén apám diadalittasan felkiáltott: Látod, ott a Báni palota. Oda szállítottuk apámmal a homokot. A központ pedig éppen a szemed előtt van. Ez itt a tér, a város szíve. Hogy mennyit kószáltam legénykoromban itten! Soha előtte, de utána sem láttam, hogy apám szeme könnyes lett volna, a Njegosz utca végén történt ez először és utoljára.

A téren végre akadt valaki, aki megmagyarázta, merre van a Papp Pál gimnázium. Menjünk jobbra, a gimnázium a Futaki utcai piacon túl van. Gyalog tettük meg az utat, nem vallottuk be egymásnak, de féltünk a mellettünk csörömpölő kék villamosoktól. Én legalábbis mindig megrezzentem, ha eldübörgött mellettem. Még most is emlékszem, hogy 1956 őszén mekkora lámpalázzal ültem fel először a villamosra, hogy eljussak a régi vasútállomásra a városközpontba. Ugyanolyan szorongást éreztem magamban, mint – jóval később – amikor először vettem a kezembe telefonkagylót, vagy először ültem be az akkor még nagyon előkelő Njegosz utcai Gurman étterembe, s a pincér

ravasz udvariassággal hajlongott előttem. Vagy amikor először ültem egy ismerősöm személygépkocsijába.

A fáradságtól remegett a térdem, mire rátaláltunk a gimnázium épületére, s az utolsó pillanatban kopogtattunk a titkárnő irodájának ajtaján. Már éppen indulófélben volt, megrovóan végigmért bennünket, de mégis átvette az okmányokat. Ettől a nagylelkű gesztustól kezdődően gimnazista lettem.

Azon a napon, 1956 júniusában egy másik életbe léptem. Az a tudat, hogy újvidéki gimnazista leszek, megváltoztatta az egész nyaram. Nem történt semmi, de éreztem, hogy az emberek másképpen néznek rám. Idegenkedve méregettek, nem tartottak többé maguk közé valónak, mivelhogy – mondták – úri pályára készülök. Tartottam is magam ehhez, nem kívántam közjűk tolakodni, ennek köszönhetően sohasem bálványoztam a falusi életformát, az úgymond, egyszerű falusi embereket.

Ma már cinkosan összevillanhat a szemünk, tudom, hogy ők sem bálványozták. Ők is menekültek egy jobb és modernebb világba, amelynek egyszerre lettek haszonélvezői és áldozatai. Traktorokat vásároltak és frizsidereket, esténként a tévéekránt bámulták, s a tévécsillagokat dicsérték, gyárilag készített kekszet rágcsáltak. Nem kémlték többé az eget, a tévéhíradó után az időjárás-jelentést lesték. Unták a vidéki életet, távolról sem voltak vele úgy elragadtatva, mint a városi értelmiségiek és a kispolgárok. Biztos vagyok tehát abban, hogy a szentimentális írói paternalizmussal őket sértettem volna, kiválással, kívülállással sokkal jobban megbecsülöm és megértem őket.

Az árát persze megfizettem, s ez így van rendjén: kilépve egy közösségből lassan derengeni kezdett előttem, hogy sehova sem fogok tartozni, ezt vállalom kellett mindenféle hamis malaszt ellenében.

Nemzedékem módosabb családjainak, ilyenek voltak az utcámban is, nem jutott eszébe, hogy Újvidékre küldjék gyermekeiket, s homályos terveket szövögessenek. Ezt a meggondolatlanságot jórészt szüleim számlájára írták. Honnan lesz rá pénzetek, szegezte mellemnek egyszer a szomszéd. A vállamat vonogattam, nem értettem akkor még a pénzhez. Szüleim egykor nagy terveket szöttek, azon törték a fejüket, hogy kivándorolnak Kanadába vagy Ausztráliába, de ebből nem lett semmi. Akkor legalább belőlem legyen valami, gondolták talán, azaz továbbra is kacérkodtak a jövővel, akárcsak én a későbbi években, s immár nem vagyok benne biztos, hogy ez a tulajdonság jó irányba terelte a sorsom.

A jövő ugyanis mindig könnyen provokált, én pedig futottam elébe, akkor is, ha nem láttam tisztán, mit hoz, és merre van. Azzal szédítettem magam, hogy én provokálom a jövőt. Ezt a kalandos kétértelműséget nevezem szocializmusnak, amiről nem tudok olyan ironikusan beszélni, mint azok, akik nem érezték a terhét. A jövőnek nevezett csapdába – úgy hiszem –, könnyen beleesik

mindenki, aki faluról jön, és a szokottnál nagyobb kíváncsiság költözik beléje. Meggondolatlanságnak nevezném, ami azért veszi hatalmába áldozatait, mert múlt nélkül csak a jövőnek élhet. A közhiedelemmel ellentétben úgy látom ugyanis, hogy a falusi embernek nincs múltja, ha visszanéz, akkor mindig egy mozdulatlan világot szemlél, amittől már eltávolodott, de még nem eléggé. Még saját, személyes múltja is olyan, mint egy múzeum, amelybe nem mer belépni. Hogy belépjen, és életet leheljen bele, ahhoz még jobban el kell távolodni tőle, ez pedig dinamikus városi életformát követel, úgy is mondhatnám, az urbanitás hosszú, tudatossá váló drámája, valamiféle polgári érzékenység szükségeltetik: haszonelvűség vagy az árulásra való hajlam.

Ha nincs múlt, akkor marad a jövő, mindent egyetlenegy kártyára kellett feltenni. Egyébként is, a negvenes években született jugoszláviai nemzedékek a jövőre voltak ítélve. Azok a nemzedékek, amelyek áthagyományozhatták volna a múltat, vagy megfélemlítetten, vagy kiábrándultan, avagy pedig a szociális utópiák vonzaskörébe kerülve szakítottak vele. Úgy tűnt, mindent újra kell kezdeni, s ennek az újrakezdésnek a gócpontjai a városok voltak, a Janus-arcú szocialista modernizáció motorjai.

1956 őszén megkezdődött a tanítás a gimnáziumban, akkor már nem Papp Pál nevét viselte, hanem Moša Pijadéről keresztelték el. De mindez akkor jelentéktelen apróságnak tűnt. A gimnáziumi évek mindenekelőtt a remény éveit képviselték. A Tájékoztató Irodával való szakítás már a hátunk mögött volt, nemzedékem igazából nem sokat értett belőle. Az országot fokozatosan nyitott Nyugat felé, a kommunista ideológia lazulni kezdett. Békén is hagyta az embert, ha nem lépett tiltott területekre. De nem is kellett azonnal tiltott területekre lépni, hiszen naponta újabbnál újabb terek szabadultak fel.

Égészen a hatvanas évek végéig gyanútlanul éltem az életem. Minden változás a jobbulás evidenciáját bizonyította. Az ötvenes évek végén, a hatvanas években, szellemi érlelődésem legérzékenyebb és legártatlanabb korszakában fényes szellők fújdogáltak Jugoszláviában, Bizonyos értelemben a biztató évek védőburkában felnövő, szerencsés nemzedék az enyém. A múlt terhei nem nyomasztották, más világot nem ismert, csak azt, amibe beleszületett, tehát traumák nélkül menekülhetett a jövőbe. Ez lett később a veszte, mert túl későn semmisültek meg azok a tapasztalatok, amelyeket túl lassan és értékükhöz mérten aránytalanul nagy kinnál szerzett meg.

Menekültem én is, boldogan és ártatlanul. Ugyanazzal az energiával és kíváncsisággal, amellyel Újvidékre kárikáztam be. Majdnem egy évet fiúintézetben töltöttem, aztán pedig egy Szenttamásról elszármazott pincérnél béreltem egy udvari szobát. Fáskamra lehetett valamikor, de ezért lehetett fűteni. Pár hónap múlva a pincér bejelentette, hogy vannak, akik többet kínálnak a lakásért, tehát összecsomagoltam a holmimat. Néha egy iskolaévben két al-

bérleti szobát cseréltem. Így voltam a barátokkal is, amilyen gyorsan megismerkedtem valakivel, olyan gyorsan távolodtunk el egymástól. Nem hibáztathattam senkit, hiszen mindenki keresett, kutatott valamit. Nem kötött gúzsba semmi, úgy éreztem, felfedezők vagyunk, de csak felületesek voltunk. Végzőfokon azonban a kettő szorosban egybefonódik. Az új dolgok felfedezéséhez nagy adag feledékenység és felületesség szükséges.

Az első évben kínos volt a szocializációs folyamat, de később megedződtem. Felismertem, hogy gyermekkori tapasztalataim fabatkát sem érnek. Meg kellett tanulnom tájékozódni a városban, társaságot kellett találnom, s másféle emberismeretet kellett elsajátítanom. Elsősorban azt kellett megtanulnom, hogy semmi sem tartós, még a fogalmaink sem lehetnek azok. Rádöbentem, hogy minden bizonytalan körülöttem, a baráti kapcsolatok változékonyak, egyetlen lakhelyem sem állandó, hogy valójában sehol sincs otthonom, egyszóval meg kellett tanulnom otthonosan mozogni az otthontalanságban.

Az ötvenes években nemcsak politikai, hanem civilizációs váltás is kezdődött, igaz, az utóbbi nem volt mélyreható, hanem nyomasztóan felemás, de akkor ez nem volt érzékelhető. Ennek minden brutalitása csak több mint három évtizeddel később rajzolódott ki, amikor zavaros módon felfakadtak a szabadságjogok, s a demokrácia kegyetlen valósága feltárta, hogy a reményévei elpazarolt esztendőök voltak. A demokrácia olyan szabadságot hozott, amelyben el kell viselnünk a többség szabadságát, a sajátunkkal alig kezdhetünk valamit, legfeljebb vigasztaljuk magunkat vele, mint annyi más szép reménnyel. Ebben az időszakban újra szembesülnöm kellett azzal a ténnyel, hogy az előzőleg nagy kinnal megszerzett tudásom, tapasztalataim, megint bizonytalanává válnak, s megint értéküket veszítik. Összeomlottak, a szocializmus romjai temették be. Ezzel az otthontalanság tudata véglegessé vált.

Mindaddig otthontalan lokálpatriótaként azt gondoltam, hogy az állam nem a hazám ugyan, de létezik egy város, amely hazám lehet. A városi életforma pótolta a szabadságot. Ehhez a pótvilághoz nagyon ragaszkodtam, de titokban azzal vigasztalódtam, hogy ez mégiscsak átmeneti állapot. Biztattam magamat, majd csak gyökeret eresztek valahol, az átmenetiség tudatának kínjait szüntelen keresgéléssel tompítottam. De nem így alakultak a dolgok. Az otthontalanság véglegessé vált abban a pillanatban, amikor összeomlott a mozaikos, a közép-európai térségbe kapaszkodó jugoszláv állam, észak felé megindult a nagy magyar menekültáradat, dél felől meg nyugat felől pedig másféle menekültek érkeztek. Új állam született, amely sokáig bizonytalan volt a határait illetően, s még tovább a nevében. Újvidék ezzel elvesztette hagyományának eleven humuszát, tehát mindinkább egy balkáni provinciára kezdett hasonlítani. Egyszerre vákuumban találtam magam.

Mindezt fokozatosan elmélyítette vagy a kisebbségi helyzetből következő életérzés és szellemi állapot, amely – túl minden politikán – szükségszerűen felerősíti az egyénben a marginalitás tudatát. Nehezen ismerjük el, de mégis valamiféle gyökértelességről van ebben az esetben szó, még akkor is, ha ettől a fogalomtól úgy menekülünk, mint ördög a keresztől.

Az én életemben a modern világ végül is a hontalanságba való berendezkedéssel kezdődött. Ez idézte elő a valóságban való kételkedést, a transzcendencia iránti vonzalmat, amelynek egyik metaforája Európa volt és maradt. Nem tagadom, az Európa-nosztalgia a kétségbeesés szülte, de olyan kétségbeesés, amely szívóssá, ellenállóképessé tett. Ma is azt gondolom, hogy a kisebbségi ember kényszerűségből vagy meggyőződésből magában hordozza a nagy, képzeletbeli európai haza iránti nosztalgiaát, akkor is, ha ezt nehezen ismeri be, és jóval kisebb hazáról álmodozik, olyan kicsiről, amely elfér a szemhatárába, s nagy pátozzsal szülőföldnek nevezi. Nehéz bevallani, hogy a szülőföld romlékony, a nagyvilág pedig nagyon távoli. De ennek ellenére az erőszakos közép-kelet-európai nemzetállamok szorításából vagy az otthonos kuckó álomvilágából a kisebbségek mégis Európába menekülnének.

Nincs megalázottabb csoport ebben a térségben a nemzeti kisebbségek-nél, amelyek a nemzetállami gőg és az anyaországi önzés között vergődnek, éppen ezért veszik át éppen ők azt az európai küldetést, ami a századelőn még a zsidókra hárult. A zsidók alapozták meg azt a kulturális örökséget, amelynek hiteles örökösei a jövő évszázadban a nemzeti kisebbségek lesznek, hiszen bennük is megvan a gyökértelesség traumája, a mély identitásválság és a hosszú történelmi szenvedés. A statisztika úgy mondja, hogy a totalitarizmussal sújtott posztoszocialista országokban közel minden ötödik honpolgár a különböző, belülről megosztott nemzeti kisebbségek soraiba tartozik. Európa ezen páriáira, fattyúira nehezedik a legszubtilisabb európai örökség kísérteties terhe. Mi lesz akkor, ha ezek kitántorognak a rájuk kényszerített etno-skanzenokból, és megpillantják a határtalan eget? Mi lesz akkor, ha betántorognak, bekerékpároznak az elképzelt Európájukba a plebejus-kozopoliták? Mi lesz akkor, ha felismerik, hogy egyetlen hazájuk van: a hontalanság?

Nem sajnálom, hogy nem oda érkeztem, ahova 1956-ban kerékpárommal elindultam. Nem sajnálom azt, ami összeomlott. Bennem és körülöttem. Legalább pontosan érzékelem, hol kötöttem ki, s látom, hogy az összeomlás még mindig felemás, mégpedig a legrosszabb változatban, mert az illúziók összeomlottak ugyan, de a hazugságok megmaradtak.

Hosszú kerülőutak után megérkeztem az otthontalanság törekeny kultúrájába, kerékpáromat annak a kapunak támasztom, amelyre egy francia gondol-

kodó mondatát lehetne komor figyelmeztetésként kivésni: *„Mentes vagyok hát minden újabb rettegéstől, és megszabadultam a nyugtalanító reménytől.”*

Mintha tegnap érkeztem volna, mondanám, de a tegnap is eltűnt. Arra számítottam, hogy a kapu előtt egy ellenőr van, aki megkérdezi, ki vagyok, mi vagyok, honnan jöttem, de a bejárat ajtó előtt nem áll senki, feltételezem, hogy az ellenőr is elillant, eltűnt, annál is inkább, mert benne is szükségszerűen felötlött a kérdés, ugyan miért álldogálna egy ponton huzamosabb időn át.